

DISPARIȚIA LIMBII ȘI A POPULAȚIILOR TRACO-DACE

Populațiile, limba, dezvoltarea culturală, socială și politică a traco-dacilor ne sînt cunoscute — fragmentar, cu multe lacune — din relatările literare și epigrafice grecești și romane, ca și din resturile materiale lăsate de traco-daci înșiși. Despre acest popor există informații istorice dintr-o perioadă de timp cuprinsă între sec. VI î.e.n. și sec. VII e.n., deci aproximativ 12 veacuri (dacă se face abstracție de datele literare în parte cu caracter legendar-mitologic cu privire la perioada protoistorică); din acest răstimp avem informații asupra limbii lor (vorbită neîntrerupt de o numeroasă grupă de triburi) și materiale fragmentare în transcriere greacă și latină, cunoscute azi: *g l o s e* și *n u m e* proprii, pe care le vom studia într-o monografie deosebită. În paginile ce urmează vom prezenta numai cîteva date, informații și indicii cu privire la fenomenul de mare importanță istorică al *d i s p a r i Ț i e i* limbii traco-dacilor și la fragmentele ce s-au păstrat și perpetuat în teritoriile și la populațiile de limbă romanică, slavă și albaneză, care au moștenit o parte din fondul etnic-social și lingvistic al traco-dacilor balcanici și carpatici; căci în strînsă legătură cu dispariția (înlocuirea) limbii stă transformarea (dispariția) populației respective și a numelui ei etnic-național.

Pentru a înțelege mai bine felul cum dispăre, respectiv se transformă, o populație, este necesar a cunoaște în prealabil felul cum apare ea, cum e cunoscută (chiar fragmentar și lacunos) în perioada dezvoltării ei libere și la începutul ocupației străine, în cursul căreia își pierde limba, numele proprii și formele de viață social-politică. Dăm cîteva sumare informații de ordin general despre traci.

Tracii și geto-dacii (amestecați desigur și cu populații mai vechi, de alt neam și limbă, „neindoeuropeni”) erau în general oameni de statură înaltă, viguroși, robuști, excelenți călăreți războinici și vînători, cu părul și pielea de culoare deschisă (la fel erau imaginați și zeii lor). În ce privește factura sufletească, acești „barbari” apar în unele relatări literare greco-romane ca oameni duri, grosolani, primitivi, sîngeroși, vicleni, desfrînați, bețivi și leneși, după criteriile rafinate ale grecilor mai civilizați. Asemenea trăsături — pe care le relevă în mod firesc scriitorii și călătorii la orice

popor străin ceva mai înapoiat — nu spun totul despre traci și geți, căci alte informații privind mai ales epoca legendară-eroică și cea clasică îi prezintă tocmai invers, încercându-i cu alese calități și virtuți; de exemplu știrile în legătură cu muzica și înțelepciunea populară a tracilor, cu marii cîntăreți Orfeu și Thamyras (care ar fi fost traci), cu virtuțile geților și alte relatări în care nu lipsesc exagerări destul de grave¹. În realitate, acest popor numeros și viguros avea nu numai vicii și cusururi, ci (cum e firesc) și mari resurse intelectuale; a dezvoltat o remarcabilă cultură materială și spirituală, mai ales în muzică, religie bogată și originală, medicină populară, în produse de artă meșteșugărească în primul rînd sub influența elenică, precum și sub cea iraniană, celtică și romană. Afirmăția unor antici că tracii disprețuiau munca, socotind-o umiltoare și trăind numai din război și jaf, este o evidentă exagerare literară ce nu poate fi înțeleasă ca o trăsătură generală la întreaga comunitate populară (ceea ce ar fi și absurd), ci — cum se constată în toate locurile și formațiile sociale-politice — numai ca o atitudine a unei pături suprapuse, care domina masa populară ce lucra pămîntul executînd și alte munci grele, „degradante”. Semnificativ pentru marile energii intelectuale și fizice ale tracilor este faptul că — deși nu avem cunoștință că ei ar fi dezvoltat o literatură și scriere proprie sau de împrumut, nici formații politice de mare însemnătate și de lungă durată —, ei au dat multe elemente de cultură (muzică, religie, zeițăți ca Dionysos, Semele, Sabazios, Sirene etc., medicină populară și magie, zeul-medic Aesculapius, plante medicinale etc.), ca și o serie de mari figuri ale civilizației grecești (de ex. cel mai de seamă istoric al grecilor Thucydides, artiști ca Brygos, Doidalses, gramatici și erudiți ca Dionysos Thrax etc.), iar în lumea elenistică și romană tracii au jucat un important rol; cu deosebire în imperiul roman și la Roma au jucat ei un rol de primul rang în armată și mai tîrziu (din sec. III înainte). În ierarhia militară și chiar în conducerea politică-militară a imperiului: din rîndul tracilor s-au ridicat mulți șefi militari și împărați romani (cei mai de seamă: Maximinus Thrax, Aurelianus, Claudius II, Galerius, Constantin cel mare, Licinius, Iulianus Apostata, Aetius, Marcianus, Leon I, Vitalianus, Iustinus, Iustinianus, Belisarius); acest fenomen istoric n-a fost relevant deajuns pînă acum, trebuind să fie pus în lumină printr-o cercetare deosebită, de ansamblu². Nu vom aminti aci nimic din istoria internă a Traciei și a dezvoltării culturii lor materiale și a formelor social-politice, care se găsesc expuse detaliat în lucrări speciale³.

¹ Vezi de ex. AISC, V, 1949, p. 124 — 128.

² Răspîndirea, numărul relativ mare și importanța elementului trac în lumea grecească a fost pus în lumină de cercetarea noastră *Tracii și frigienii în istoria și civilizația Greciei antice* (teză, 1942, ms.), iar răspîndirea și rolul lor în imperiul roman au fost în bună parte ilustrate prin lucrările lui G. G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în ED, I, 1923, p. 79 — 258; *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, *ibide.*, II, 1924, p. 223—237; *Granița de apus a tracilor*, în AIIN, III, 1924—1925, p. 377—492. Știrile despre traci, adunate în lucrarea noastră *Impărații traco-romani* (1942, ms.), arată că numărul și însemnătatea lor în lumea romană și prebizantină pînă la anul 600 este mult mai mare decît s-a știut în baza rezultatelor lacunoase și provizorii ale lui Tomaschek și Mateescu.

³ Din bibliografia abundentă asupra tracilor și a limbii lor vom aminti numai lucrările principale: W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, „Sitz. ber. Akad.”, Viena, 1893—1894; P. Kre-

Așezările tracilor, ca popor de plugari și crescători de vite, erau (la fel ca la majoritatea populațiilor din zona centrală și de nord a Europei antice, aflătoare în orînduirea comunei primitive) de caracter rural, sate (— *para*, — *dava* în numeroase toponime) mai mici sau mari, cu bordeie ori case de lemn, lut și stuf, respectiv aglomerări de proporții mai întinse, „centre” de văi ori de triburi, pe care autorii greci și romani le numeau „orașe” (*poleis*), „capitale” ale unor căpetenii de trib (sau uniuni de triburi), de obicei cetăți cu fortificații primitive de valuri din pământ și palisadă (— *dizos*, — *bria*). Dezvoltarea orașelor în sens mediteranean și clădirea în piatră apare mult mai târziu, numai sub influența greacă și romană respectiv, celtică⁴.

Datorită condițiilor de viață istorică prin care au trecut ținuturile și populațiile traco-dace la sfîrșitul epocii antice — prin pătrunderea influenței cultural-economice și politice grecești și romane, dar mai ales în urma ocupării celei mai mari porțiuni din vastul teritoriu traco-dac de către romani — populația autohtonă care vorbea limba indoeuropeană traco-dacă a trecut prin transformări culturale, politice și chiar etnice profunde, supusă unui vast proces de deznaționalizare în general lent și îndelungat, pe alocuri însă (de ex. în Dacia carpatică, între anii 106 — 271 e.n.) violent și rapid, care a avut ca primă urmare înlocuirea treptată a limbii naționale și adoptarea limbii grecești ori a celei latine (romanice); în această din urmă limbă — generalizată și perpetuată într-un vast teritoriu, „Romania” orientală balcano-carpatică — s-au strecurat elemente lexicale trace alcătuiind așa numitul „substrat” al limbii romine (v. mai jos, p.260). Ultimele mențiuni documentare despre traci (ca provinciali traco- și moesoromani) — foarte numeroase, mai multe decît cele din cursul sec. IV — V e.n. — sînt din sec. VI, cînd în ierarhia politică și militară, în rîndul trupei și chiar în administrația romano-bizantină apar o mare mulțime de „Thraces”, numiți în literatura istorică bizantină a sec. VI — VII și „bessi”⁵, unii purtînd nume naționale trace de factură arhaică, de ex. : *Belisarius*, *Benilos*, *Boraidēs*, *Burcentius*, *Buzes*, *Cutzes*, *Marcentius*, *Seuthes*, *Zimarchus*, *Zipēr* etc., alții cu nume romane, ca împărații Iustinus, Iustinianus, Tiberius Constantinus II, ori comandanți militari, Constantinus, Domentiolus, Marcellinus, Marcianus, Germanus, Patriciolus, Vitalianus etc.; femei, *Preiecta*, *Vigilantia* etc. Toate aceste numeroase știri importante sînt adunate și examinate critic în cercetarea (manuserisă) citată mai sus, nota 2.

tschmer, *Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache*, Göttingen, 1896, p. 171 — 243; art. „Thrake” de Oberhammer, Lenk, Brandenstein, Betz și Kazarov din Pauly-Wissowa, RE, VI, A (1936), 393 — 551 (cu amplă bibliografie). D. Dečev, *Charakteristika der thrakischen Sprache* (Sofia, 19 2) [cf. SCIV, VII, 19 6, p. 447—451] și *Die thrakischen Sprachreste* (Viena, 1957).

⁴ În afară de indicațiile bibliografice de la nota nr. 3, a se vedea pentru geto-daci : V. Pârvan, *Gefica* (1926); R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja* (1938) „Dacia”, III — IV, 1927—1932, p. 253—351; SCIV (rapoarte de săpături la stațiuni geto-dace și articole asupra istoriei geto-dacilor); C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité* (1945), p. 44 — 73, „periode dace”; M. Macrea, *Procesul separării orașului de sal la daci*, în „Studii și referate privind istoria României”, I, 1954, p. 119 — 146.

⁵ Este frecventă utilizarea etnicului „Bessus” în loc de „Thrax” în sec. II — III e. n. v. SCIV, VI, 1955, p. 78, ca și în sec. V — VI e. n.

Limba tracă vorbită în sec. VI. Faptul că elementele militare romano-bizantine originare din Tracia, Moesia și Dardania mai poartă încă în sec. VI nume naționale de veche factură tracă și sînt designați aproape regulat cu ethniconul „Thrax” („Bessus”) ar fi un indiciu pozitiv că limba tracă mai era încă vie în această vreme, vorbită de o parte a populației provinciale, cel puțin în unele regiuni (din interior, în zona muntoasă) a Traciei, că nu era complet înlocuită de limba oficială devenită populară latino-romană. Nu avem o mărturie directă și sigură în acest sens: singurul indiciu pare să fie o informație — de altfel, nelipsită de echivoc — cu privire la „limba bessică” vorbită de niște călugări la o mănăstire din muntele Sinai. În *Itinerariul Hierosolymitan* al lui Antonius Placentinus⁶, cap. 37, 27, se relatează că la acea mănăstire „sunt tres abbates scientes linguas, hoc est latinas et graecas, syriacas et aegyptiacas et bessas” (pe la anul 570). Altă știre spune că „neamul bessilor înălțau rugăciuni celui preainalt în limba lor națională”⁷. „Mănăstiri ale bessilor” se pomenesc la anul 536 (în Bizanț-Constantinopol)⁸, ca și în vremea lui Mauricius: *Subiba Bessorum, monasteria Bessorum*⁹. Părerile erudiților asupra valorii acestor știri sînt diferite: Tomaschek admitea că este vorba în adevăr de „besso-romani” și de vechea limbă tracă din Balcani, ceea ce au acceptat și alții: Usener, Holl, Philippide etc.; dar alții (după Gildemeister, p. 56) au contestat această interpretare: pentru Nestle nu poate fi limbă tracă, ci abisiniană ori mai curînd iberică, iar după Kuhn ar fi „latina vulgară” din Tracia¹⁰.

O cercetare mai amănunțită în viitor va lămuri eventual valoarea și sensul termenului „Bessus” în aceste informații cu privire la limbă în sec. VI și raportul lui cu traco-romanii din Balcani, ca și în privința dificilei probleme a condițiilor și epocii în care a fost înlocuită limba tracă prin limbile vorbite azi în aceste teritorii.

În legătură cu fenomenul dispariției limbii traco-dacilor, este vrednic de reținut faptul de ordin general că din cele trei categorii de materiale lingvistice: a) limba vie cotidiană (vorbită de comunitatea populară), b) numele de persoane, c) numele de locuri, — mai multă putere de rezistență în timp au cele din urmă, legate de locuri, de teren (localități, ape, munți etc.) transmise și perpetuate de populațiile și orînduirile social-politice (care ocupă și locuiesc succesiv teritoriile respective), pe cită

⁶ Ed. J. Gildemeister, Bonn, 1889: P. Geyer, in *Corpus scriptorum eccles. latin.*, vol. 39, 1898, p. 183.

⁷ *Der heilige Theodosios*. Schriften des Theodoros und Kyrillos, herausg. v. H. Usener, Leipzig, 1890, p. 45; cf. *Vita S. Theodosii Coenobiarchae*, IX. 37, in „Patrol. graeca”, 114, p. 505; *Acta Sanct.*, ian. I. 692 a.

⁸ Mansi. *Concill. Collectio* VIII. 987.

⁹ *Vitae palrum*, X, 157, „Patrol. lat.”. 74, p. 199 = Iohannis Moschi „Pratum spirituale” c. 157 in „Patrol. gr.”, 87, 3, p. 3025.

¹⁰ W. Tomaschek. „Sitzungsberichte Akad.”, Viena, 99, 1881, p. 499—507; 128, 1893, p. 77—78; Usener, *op. cit.*; Eb. Nestle, „Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft”, LXI, 1907, p. 500—501: „ich glaube nicht, dass die Sprache dieses thrakischen Stamms gemeint ist, weiss wenigstens nichts davon, dass etwa eine Kolonie von Mönchen thrakischer Abstammung sich auf dem Sinai niedergelassen hätte. Eher als an abessynisch, denke ich an iberisch, in welcher Sprache allerlei Handschriften noch heute auf dem Sinai liegen...”; E. Kuhn, *ibid.* m. p. 759; K. Holl, „Hermes”, XLIII, 1908 p. 245—246; Al. Philippide, *Originea românilor*, I, p. 451—453.

vreme graiul viu și numele personale (sau de zei, triburi etc.) dispar ori se transformă o dată cu transformările, eventual emigrarea, populației care le crease și în a cărei viață social-economică ele joacă un rol de importanță îndeobște recunoscută, ca cele mai caracteristice produse ale unui popor. În urma romanizării, respectiv grecizării tracilor se înlocuiesc și dispar la început numele de persoană și limba vorbită, — produse sociale ce sînt mai mult și direct legate de p e r s o a n e, de colectivitatea populară. În Tracia și Moesia, ca și în Dacia carpatică (începînd de la sfîrșitul sec. III e.n.) — în măsura în care poate fi întrevăzut acest fenomen în izvoarele scrise grecești și romane — dispar pe neobservate graiul popular autohton ca și, în aceste teritorii și în restul lumii greco-romane, toate numele personale atît de numeroase și caracteristice ale traco-dacilor; din bogata lor nomenclatură nu s-a transmis *nimic*, totul pierzîndu-se și căzînd definitiv în uitare la sfîrșitul sec. VI e.n.

Înlocuirea numelor personale. În urma procesului intens de grecizare (mai ales în regiunea de la sud de Haemus și în zona pontică, precum și în teritoriile grecești și orientale de limbă elenică) și de romanizare (la nord de Haemus, în Moesia și Dacia și în provinciile vestice ale imperiului roman), vechile nume etnice traco-dace au fost treptat înlocuite cu nume grecești și romane, ceea ce se observă de la o generație la alta, tatăl purtînd nume trac, iar fiul (fiica) un nume grec sau roman; amintim numai cîteva exemple din cîteva sute.

Thucydides istoricul era fiul lui *Oloros* (Thuc. IV, 104, 4); Hermogenes fiul lui *Auluzenis*, Menofilos fiul lui *Auluzelmis*, Herais fiica lui *Dizalas* în inscripții grecești etc.; C. Iulius *Dizalae* f(ilius) Fab(ia tribu) Gemellus; Sex. Rufio Achilleo Sex. Rufius *Decibalus* fil(io); M. Aurelius *Diascentus* vet(eranus) aug(usti) n(ostri) cum M. Aur. Antiochiano fil(io) etc. în inscripții latine. Înlocuirea numelor „barbare” cu cele grecești (respectiv romane) nu a fost peste tot și de la început definitivă; se cunosc cazuri de reveniri la nume trace în aceeași familie: nepotul primește numele etnic al bunicului, de ex. Lysimachos fiul lui *Bastacilas*, trac, pune fiilor săi numele *Bastacilas* și . . . *omos* (poate tot nume trac); de asemenea *Sadadas* fiul lui Aristodemos; Claudius *Terens* fiul lui Claudius Leonticus; *Mucasenus* fiul lui Cesorinus (la Alba-Iulia) etc.; e clar că Lysimachos, Aristodemos, Cesorinus și alții cu nume grecești ori romane sînt tot traci. Adoptînd limba, uneori cetățenia și de regulă moda numelor personale grecești și romane (acestea din urmă cu praenomen, nomen gentilicium, cognomen, după împărații romani sau după familiile romane de la care primeau cetățenia), traco-dacii (la fel ca ceilalți provinciali ai imperiului) păstrează de obicei (mai ales în primele generații) vechiul nume individual trac, în loc de c o g n o m e n; cazurile sînt foarte numeroase, de ex.: M. Ulpius *Bitus*, Ulpius *Aulucentus*, P. Aelius *Bitus*, T. Aurelius *Bitus*, Aurelius *Aulutralis*, Aurelius *Dizala*, Silvinius *Decibalus* etc., în inscripții din Roma și provincii. Sînt în general oamenii liberi, foști supuși provinciali de condiție juridică „peregrină”, majoritatea militari și veterani; de asemenea libertii, cu specificarea condiției libertine: Appuleius A. l(ibertus) *Bitus*, C. Iulius Iuliaes libertus *Bitus* etc.; unii liberti nu au decît un nume, cel adus din patria traco-dacică: *Scorilo* Ressati libertus domo Dacus, *Sassa coniu*x

et conliberta nat. Daca etc., iar sclavii sau „peregrinii” (provinciali fără cetățenie romană) au de asemenea un singur nume. Uneori, tracii romanizați luind „tria nomina” de bună factură romană, păstrau numele etnice drept poreclă (signum): Ael(ius) Vale(n)s qui et *Esbenus*, A. Iulius Valens qui et *Diza Serri* fil(ius), C. Iulius Victor qui et *Sola Dini* f(ilius) etc.: nu lipsesc nici cazuri inverse: dacul *Diurpaneus* qui Euprepes Sterissae f(ilius) Dacus, a primit la Roma porecla grecească „Euprepes”.

Dispariția antroponimiei trace relativ atât de târziu este un indiciu despre dârzenia, tenacitatea și puterea de rezistență a populațiilor respective: la illiri (vecinii de la apus, cărora li se atribuie un rol exagerat în istoria antichității și în protoistorie), acest fenomen s-a petrecut cu cel puțin două secole mai înainte, căci — ținând seamă de puținătatea informațiilor despre limba lor și numărul redus de nume personale illire (cam 400, față de 1150 trace) — ultimele atestări de nume illire sînt de la începutul sec. IV (de ex. martirul Dasius din vremea lui Diocletian), după care dispăre orice mențiune de nume illire în textele literare, inscripții sau papyri.

Toponimia teritoriilor traco-dace a fost preluată aproape integral (în legătură cu fenomenul continuității așezărilor respective) de ocupanții romani și conservată cu amplificări și adaosuri, în bună parte romanizată, menținându-se în tot timpul stăpînirii bizantine în Peninsula Balcanică¹¹, precum și la începutul celei slave, înlocuind apoi ori dispărută treptat pe măsură ce se transformă caracterul așezărilor (orașe, sate, castre) ale epocii romano-bizantine. În sec. VII, slavo-bulgarii au preluat numirile de ape, locuri și localități întîlnite și le-au păstrat pe măsură ce au fost menținute aceste așezări, modificîndu-le aspectul fonetic potrivit cu caracterul limbii lor. Elementele vechi trace în toponimia medievală și modernă a teritoriului balcanic (unde stăpînirea bizantină a durat ceva mai mult), în Bulgaria, Grecia nord-estică și Turcia europeană, nu sînt prea numeroase, prevalînd în chip firesc cele în legătură cu *h i d r o n i m i a*: cîteva din cursurile de apă principale, relativ destul de numeroase, au nume vechi de factură tracă; astfel, în ordine alfabetică: *Agrianes*—Ergine, *Almus*—Lom, *Asamus*—Osem, *Athyras* (Ieterus)—Iantra, *Ciabrus*—Cibrica, *Margus*—Morava, *Nestos*—Mesta, *Oiscos*—Iskăr, *Panega*—Panac (?), *Pincus*—Pek, *Strymon*—Struma, *Timacus*—Timoc, *Tonzos*—Tundja, *Utus*—Vid etc.¹². Dintre numele de localități sînt păstrate relativ mult mai puține: cîteva din centrele principale urbane ale Traciei și Moesiei, unde viața social-economică a durat ceva mai mult într-o legătură de continuitate; astfel: *Durostorum*—Dristra (Silistra), *Serdica*—Sredec (înlocuit în evul mediu cu Sofia), *Naissus*—Niș, *Pulpudeva* (formație hibridă

¹¹ Listele de localități din Tracia, Moesia, Dardania în Procopius, *De aedificiis* (sec. VI) și studiile lui P. Skok, „Zeitschrift für romanische Philologie”, XLVI, 1927, p. 385—410, L. 1930, p. 484—532, LIV, 1934, p. 424—499; v. și AISC, IV, 1944, p. 116—127; v. Beșevliev, „Izvestiia-Institut”, XIX, 1955, p. 279—302.

¹² Lucrările lui St. Mladenov din *Spisanie na Bălg. Akad.*, X, kl. ist.-filol., 6, 1915, p. 41—70 și XVI, 9, 1918, p. 65—104; „Zeitschrift für Ortsnamenforschung”, III, 1927, p. 138—144; „Zeitschrift für slavische Philologie”, II, 1925, p. 506—521; III, 1926, p. 184—201; „Godišnik Plovdiv”, 1925, p. 295—309, — cu soluții etimologice nu totdeauna valabile. rar sigure. Cf. și „Godišnik Plovdiv”, 1954, p. 196—198.

greco-tracă, după grecescul Philippopolis) — Plovdiv etc. În urma invaziilor, războaielor și devastărilor aproape neîntrerupte începînd de la mijlocul sec. III e. n. pînă în sec. VII, orașele mari și mici, satele, castrele și fortificațiile, inclusiv acele numeroase — *basta*, — *bria*, — *dava*, — *dizos* și — *para* din Tracia și Moesia, au fost treptat abandonate vremelnice ori definitiv de populația traco-romană, căzînd în ruină și uitîndu-li-se definitiv numele vechi de origine tracă ori romană, păstrate numai de inscripțiile îngropate în ruine sau de manuscrisele greco-romane. În cursul sec. VII, o dată cu așezarea slavilor în fostele provincii romane Dacia, Moesia și Tracia, cu apariția și dezvoltarea noilor localități, alături ori pe ruinele vechilor orașe, sate și centre ale epocii romano-bizantine și cu generalizarea limbii (terminologiei) slave în vorbirea curentă și în nomenclatura locurilor, toponimia acestor teritorii este înlocuită aproape integral cu cea slavă, la care s-a adăugat cea turcească, respectiv ungurească, cumano-pecenegă etc. în nordul Dunării de jos.

Nu putem ști cîtă vreme și în ce măsură a mai reușit a se menține limba daco-geților în fața presiunii și concurenței viguroase și irezistibile a limbii latine aduse de ocupația romană; dar este probabil că limba dacă s-a conservat încă multă vreme în puncte izolate, prin regiunile deluroase și de munte, în sec. III și mai tîrziu, cu deosebire la așa-numiții daci și traci „liberi” de la nord și est de hotarele provinciei Dacia (costoboci, carpo-daci etc.), din Moldova, Maramureș, Slovacia etc.¹³. În nordul Dunării (fosta provincie Dacia Traiana), fenomenul dispariției și înlocuirii toponimiei a fost mai rapid și radical decît în Tracia și Moesia: au dispărut complet *toate* numele de localități ale epocii daco-romane (fie de origine dacică, fie romane), păstrîndu-se numai cîteva elemente în hidronimie: *Aluta* — Olt, *Crisius* — Criș, *Marisius* — Mureș, *Samus* — Someș, *Tibisis* — Timiș, trecute prin transformări fonetice slave; restul numelor de ape din Ardeal, Oltenia, Muntenia etc. sînt de origine slavă, ungurească ori recent românească, sau de altă origine¹⁴.

Nimic n-a rămas în amintirea evului mediu din toponimia daco-romană, iar din numeroasele construcții de mare amploare ale Daciei carpatice n-au rămas decît ruine și materiale risipite ori îngropate în pămînt; dovadă a profundelor transformări social-economice ale teritoriului, în urma războaielor și invaziilor, ca și a înstăpînirii mai timpurii a așa-numitelor popoare „năvălitoare barbare”: populația daco-romană s-a deplasat din vechile așezări abandonînd centrele urbane și rurale; prin încetarea vieții urbane și întreruperea mai timpurie a dependenței față de stăpînirea romano-bizantină s-a rupt continuitatea așezărilor și s-au pierdut în chip firesc vechile nume de localități. Dar populația locală romanizată n-a părăsit teritoriul spre a pleca în alte provincii; ea a evacuat numai orașele și anumite localități abandonate noilor

¹³ Vezi observațiile noastre în legătură cu un *interpres Dacorum M. Ulpius Celerinus* din legiunea *I adiutrix*, menționat pe la anul 220 în inscripția unui sarcofag la Brigetio în Ungaria: *Miscellanea Dacica*, în AIIN, XI, 1947, p. 403 — 412.

¹⁴ Despre numele cursurilor de apă din Ardeal, v. de ex. Knieszsa István, *Erdély víznevei*, în „Erdélyi tudományos intézet évkönyve”, 1940 — 1941, p. 27 — 71.

ocupanți, din fața cărora se vedea nevoită a se retrage în locurile ferite din văile și munții mai ospitalieri, în Dacia începînd de la sfîrșitul sec. III, în Moesia și Tracia din sec. VI—VII, cînd stăpînirea romano-bizantină nu mai este capabilă să apere teritoriile în fața presiunii crescînde a triburilor slave. Dacă vechile localități ale epocii traco-romane nu s-au menținut ca atare și li s-au pierdut numele, în schimb populația traco- și daco-romană din fostele provincii n-a dispărut în condițiile noilor ocupații, în care ea nu avea decît un foarte redus rol politic și cultural; această populație, destul de numeroasă la sfîrșitul antichității, a suferit profunde transformări în diferitele zone ale acestui vast teritoriu de romanizare; în cea mai mare parte a Traciei și Moesiei ea a fost asimilată de triburile slave stabilite aici (bulgarii, sîrbii), în rest s-a menținut multă vreme, fără forme proprii superioare de organizare politică; romanii carpato-balcanici, din care s-a născut poporul român păstrează din capitalul lingvistic traco-dacic un stoc de elemente lexicale, evident preromane, a căror problemă se prezintă pe scurt în felul următor.

Înlocuirea limbii traco-dace prin limba latină (romanică) și prin cele slave (respectiv continuarea ei în limba albaneză) este un fenomen lingvistic și social-istoric în care se oglindește și transformarea suferită de populația traco-romană din zona carpato-balcanică. Acest fenomen poate fi sesizat foarte bine în limba romînă (continuatoarea latinei populare din Tracia, Moesia și Dacia), prin elementele ei lexicale autohtone, preromane, în total cam 170 cuvinte (din care 70 există și în limba albaneză). Este un capitol obscur, greșit studiat pînă acum, al limbii romîne, care necesită o anchetă vastă și îndelungată, ce nu poate fi expusă ori rezumată în cîteva rînduri; rezultatele ei se pot exprima pe scurt: avem o grupă de cuvinte sigur indoeuropene, dintr-o limbă de tip satem, străvechi în graiul popular romînesc, mai vechi decît cele slave, contemporane cu cele latine, adică prezente o dată cu acestea din urmă în gura populației antice care stă la baza comunității populare romînești de azi. Ele au o deosebită importanță în economia generală a limbii noastre, cele mai multe fiind chiar elemente din fondul principal lexical¹⁵, cu o largă circulație și frecvență, majoritatea avînd numeroase derivate și aparțin tuturor domeniilor terminologiei (corpul uman, manifestări psihice, casa, unelte, animale, plante etc.); sînt substantive, adjective, adverbe și — deosebit de semnificative și numeroase — 40 de verbe din cele mai importante (arunca, băga, bucura, dărîma, încurca, răbda, rezema, rădica, scula, urca, vătăma etc.). Remarcabilă este de asemenea proporția lor față de celelalte elemente de bază ale limbii romîne (socotind numai cuvintele-tip, din care se formează familia derivatelor): 170 autohtone, 1550 latine (după un nou control mai riguros făcut de noi), peste 2 000 slave; în cadrul elementului lexical ereditat (anteslav) cuvintele autohtone reprezintă cam 1/9, deci vreo 12%.

La întrebarea firească: de unde și cum au pătruns ele în limba romînă? — răspunsul se impune singur: de la o populație de limbă indo-

¹⁵ Pentru această problemă: Ein. Petrovici, *Fondul principal de cuvinte al limbii romîne*, în „Limba romînă”, II, ian.-febr. 1953, p. 21 — 27; Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, București 1954, 221 p.

europenă care a venit în strîns contact cu romanitatea în spațiul carpato-balcanic, în epoca formării graiului românesc (sec. III—V e.n.) și anume (cum s-a afirmat ori s-a presupus) chiar de la traco-geto-daci. Ar fi însă greșit a crede că ocupanții romani (coloniști, militari, veterani, funcționari, liberti, negustori etc.) veniți dinafară (din toate provinciile imperiului) ar fi împrumutat pentru vorbirea lor latinească (fie chiar populară, „vulgară”, *sermo rusticus et provincialis*) cuvinte „barbare” de la localnicii autohtoni subjugați, care să fi dispărut apoi fără să aibă nici un rol în procesul de formare a comunității populare romane de aici. Nu este de loc probabil că pătura suprapusă, stăpînitoare, a romanilor să fi împrumutat de la populația cucerită, exploatată, inferioară culturalicește, vreo 170 (sau ceva mai multe) cuvinte de importanță lui *aprig*, *arunca*, *băiat*, *bucura*, *mare*, *răbda*, *rezema*, *vătămă*, *vatră*, *zestre* etc. Situația era tocmai inversă : nu romanii veniți din toate provinciile, ci localnicii autohtoni au împrumutat un grai, cel oficial, în timpul stăpînirii și sub presiunea militară, politică, administrativă, economică, socială, religioasă a aparatului de stat și a elementelor favorizate ale stăpînirii romane. Masele rustice de plugari și păstori ale traco-dacilor (amestecați cu illiri, sarmați, celți, la care s-au adăugat coloniștii din alte provincii și elementele militare) au adoptat limba oficială romană, latina populară, iar idiomul lor „barbar” autohton de tip satem indoeuropean a fost înlăturat ca organism viu, ca țesut gramatical *înlocuit* cu limba nouă generalizată treptat, devenind graiul comun al întregii mase de locuitori dintr-o bună parte a teritoriului traco-geto-dac. În noul său idiom de tip rustic latin, populația traco-romană a transmis și perpetuat (în epoca bilingvismului) numeroase cuvinte izolate, din care am identificat vreo 170. Este aici prima încrucișare în cursul istoriei limbii romîne, „cea care a avut loc între limba latină populară și graiurile trace ale dacilor, geților și misilor”¹⁶, din care a ieșit biruitoare latina, *i m b o g ă ț i t ă* cu un mare număr de cuvinte din limba înlăturată, înlocuită, a traco-dacilor autohtoni¹⁷, desigur mai mult decît cele 170 identificate de noi pînă azi. Acest proces lingvistic și social-etnic de mare însemnătate istorică va trebui să fie ilustrat într-o expunere mai amplă în cadrul unei monografii exhaustive asupra elementului autohton și a problemelor fundamentale ce se leagă de el : formarea limbii și a comunității populare romînești, în funcție de trei factori : loc, timp și bază etnic-socială.

Ca un continuator direct al limbii trace se pare că trebuie considerată limba *a l b a n e z ă*, de tip satem indoeuropean, vorbită de poporul albanezilor (arnăuți, sau cum își zic ei înșiși : *șkipetari*), locuind în actuala Albania și răspîndiți în Grecia, Serbia, Dalmația, Italia etc., care conține numeroase elemente lexicale latine, grecești, slave și turcești. Opiniile asupra originii acestei vechi limbi sînt împărțite în două tabere principale : a) obîrșie illiră, după Thunmann (1774), Gustav Meyer (1883),

¹⁶ Em. Petrovici, *Învățătura lui I. V. Stalin cu privire la știința limbii și sarcinile lingviștilor din R. P. R.*, în „Lucrările sesiunii generale științifice din 21 — 25 martie 1951”, Academia R. P. R., București, 1951, p. 22 — 48, în special p. 34.

¹⁷ Despre fenomenul „încrucișării” (integrării) cu specială privire la limba romînă, vezi : Șt. Pașca, *În legătură cu „integrarea” limbilor și a dialectelor*, în „Limba romînă”, 11, mai-iunie 1953, p. 81 — 91.

P. Kretschmer (1896), ș.a. ; *b*) tracă, după H. Hirt (1898), din cauza unor puternice analogii între limba albaneză și română (care este o limbă romanică dezvoltată pe bază tracă), Gustav Weigand (1927), D. Dečev (1952) ș.a. ; unii erudiți au adoptat o soluție mediană considerând albaneza ca o limbă „traco-illiră” (Jokl, Mladenov etc.), termen etno-lingvistic ce este, după părerea noastră, tot atât de precis din punct de vedere comparativ ca de ex. „greco-latin” sau „latino-celtic”. Rezultatele cercetărilor asupra originii și formării limbii albaneze¹⁸ nu pot fi considerate ca definitive ori măcar în parte satisfăcătoare, în primul rînd din cauză că sînt bazate pe elemente lingvistice indirecte și de valoare dubioasă : o legătură documentară sigură și clară între albanezi și illiri, respectiv traci, nu există ; totul se bazează pe un material comparativ lingvistic ori etnografic adesea echivoc, pe probabilități și chiar — am putea spune fără a exagera — pe aparente înșelătoare, ce nu rezistă în chip firesc unei critici mai severe și care au stîrnit multe nedumerii și confuzii.

În adevăr, analogiile toponomastice din actualul teritoriu albanez. din Illyria, Pannonia, Tracia, Messapia, Grecia etc., analizate, grupate și interpretate în cele mai variate feluri de către erudiți în comparație cu vocabile din actuala limbă albaneză (și cu glose traco-dace), nu servesc decît foarte puțin la elucidarea problemei, din cauză că sînt bazate pe etimologii adesea dubioase, ireale, deci lipsite de semnificație istorică ; de ex. : *Skodra* (Škodër), *Ludrum*, *Lugeion* — alb. *l'um* (l'üm) „noroi”, *Metubaris* în Pannonia — alb. *berak*, *brak* „mocirlă”, *Malont-* (Carintia, Grecia etc.) — alb. *mal'*, rom. *mal*, *Pelagonia* — alb. *pelgu* „băltoacă, mocirlă”, *Carpi*, *Carpates* — alb. *karpë* „stîncă”, *Tranipsai*, *Tramarisca* — alb. *tër* — „dincolo” etc. ; ori sufixe ca — *t* —, *st* — etc.

Asemenea elemente de limbă, legate între ele de etimologiști și „balcanologi”, adesea la întîmplare, nu spun aproape nimic cu privire la problema esențială a originii și teritoriului ocupat în vechime de albanezi, unde s-a încheșat limba lor în antichitate ori epoca medievală. Fonetica acestui grai satem se poate pune de acord atât cu illira, cît și cu tracica, ambele limbi de tip satem ; dar albanezii n-au moștenit nici un element cultural (de ex. nume proprii de persoane ori de locuri) din antichitate, iar în lexicul lor nu s-au identificat elemente ce să fie atestate direct în illiră (care este, de altfel, mult mai lacunos cunoscută) sau în tracă ; încît nu se poate spune că fondul lexical vechi indoeuropean și structura gramaticală a limbii albaneze sînt de factură și origine illiră ori mai curînd tracă, decît eventual în măsura în care se poate afirma că elementul lexical autohton (preroman) din limba română este de origine traco-dacă. Este de relevant — lucru neobservat pînă acum — că pentru originea tracă a limbii albaneze ar pleda și faptul că tracii și limba lor s-au menținut vreme mai îndelungată decît illirii, deci nu se vor fi romanizat complet (cum arată informațiile literare și numele lor personale) pînă prin sec. VI (ori VII), cînd dispar orice

¹⁸ Întreaga discuție cu materialul lingvistic respectiv și bibliografia mai veche despre albanezi se află la : N. Jokl, *Albaner*, în Ebert, RL, I, p. 84 — 94 ; St. Mladenov, „Balkan-archiv”, IV, 1928, p. 181 — 194 ; D. Dečev, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952, p. 107 — 115.

știri despre ei și când s-ar putea ca o parte din tracii balcanici, sustrăgându-se procesului de romanizare (respectiv slavizare), să fi reușit a-și salva limba care să fi continuat în limba albaneză; este aceasta o ipoteză pentru care nu se poate aduce deocamdată, din totală lipsă de informații, nici un fapt documentar sigur. Dar plasarea „patriei primitive” a albanezilor într-un teritoriu unde au venit în atingere illirii cu tracii (potrivit teoriei despre originea „traco-illiră”) și aproape (cum s-a spus), „în orice caz” de așa-numitul „leagăn” al poporului român, adică prin Dardania (Moesia superior, pe la Naissus-Niș), este o ipoteză învechită¹⁹ ce nu are nici un temei științific; căci, așa cum s-a observat mai în urmă, „părerea că albaneza și româna s-ar fi dezvoltat în aceeași regiune ca limbi independente este de respins apriori; într-un asemenea caz s-ar fi născut numai una, nu două limbi diferite. Concordanțele limbii române cu albaneza se explică îndeajuns prin faptul că cea dintâi s-a dezvoltat, ca limbă romanică, pe substrat trac”²⁰. În adevăr, relațiile limbii române cu albaneza sînt de altă natură, se explică prin alte criterii decît formarea și conviețuirea lor într-un teritoriu restrîns, un „leagăn” comun, de întinderea a patru-cinci raioane actuale.

Graiurile trace din vestul Asiei Mici s-au menținut de asemenea pînă prin sec. V—VI e.n.: frigiana (cunoscută din inscripții bilingve, sec.III e. n.) era vorbită în sec. V, cînd se menționează un episcop arian Selinas al cărui tată era got și mama frigiană și care predica și slujea la biserică în ambele limbi: gotică și frigiană (Socrates, Hist. eccles., V 23, în Patr. Gr., 67, p. 648A; Sozomenos, Hist. eccles., VII 17, în Patr. Gr., p. 67, 1468A); de asemenea, în Mysia se vorbea în sec. VI limba traco-mysiană, cum a stabilit K. Holl, „Hermes” XLIII, 1908, p. 240—254.

Din cele expuse mai sus, prin identificarea elementelor lingvistice trace în limba romînă și albaneză, ca și în toponimie, deci perpetuarea unor elemente etnice traco-getice în structura popoarelor ce locuiesc începînd din epoca prefeudală teritoriile ocupate în vechime de triburile trace, rezultă că acestea nu au dispărut cu desăvîrșire și fără urmă; dispariția este mai mult formală, aparentă: în cronici, hrisoave și inscripții lipsesc tracii din cauză că își pierduseră formele politice și social-etnice, religioase, culturale, limba și numele proprii; dar masa populară a acestui numeros și viguros grup de triburi s-a menținut și continuă să existe în alte cadre politice și sociale, în bună parte asimilată în noile popoare care au întemeiat state în teritoriile balcanice și carpatice.

I. I. RUSSU

¹⁹ Pe care o mai repetă și susțin unii filologi și „balcanizanți” ca Weigand, Jokl. *op. cit.*, p. 92, ș. a.

²⁰ Decev *op. cit.*, p. 113.

ИСЧЕЗНОВЕНИЕ ФРАКО-ДАКИЙСКОГО НАСЕЛЕНИЯ И ЯЗЫКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор вкратце разбирает лингвистический и исторический вопрос об исчезновении языка фрако-дакийцев в тесной связи с происшедшими во Фракии, Мёзии и Дакии экономическими, социальными и политическими преобразованиями; он указывает, что последние упоминания о присутствии фракийцев в войске, администрации и на престоле византийских кесарей доходят до 600 г. н. э.; сведение, восходящее к VI в. даже изложено на фракийском языке (бессов), на котором говорили в то время. Исчезновение фракийского языка происходило в течение более долгого периода римского владычества во Фракии, Мёзии и Дакии; его трудно установить с точностью. Из материала фракийского языка, в первую очередь, исчезла живая речь, повседневный словарный запас; его заменяет латинский (романский) язык, из которого образовался румынский и в который перешел ряд слов из до-римского фракийского языкового фонда (субстрата); эти слова можно отождествить в румынском и, частично, в албанском языках (албанцы, повидимому, являются нероманизованными фракийцами). В дальнейшем (возможно, одновременно) совершенно и окончательно исчезают фрако-дакийские имена: их заменяют греческие и особенно римские имена в процессе эллинизации соответственно романизации. В течение долгого времени (в незначительной степени вплоть до настоящего времени) сохранилась — и это естественно — топонимия: название водоемов и местностей, перешли из фракийской в римскую, византийскую и, частично, в славянскую эпохи (после VII в.). Фрако-дакийское население, однако, не эмигрировало и не исчезло бесследно, а превратилось в романское (румынское) население, усвоившее латинский язык; часть его ассимилировалась со славянскими народами, населяющими в настоящее время Балканский полуостров.

LA DISPARITION DE LA LANGUE ET DES POPULATIONS THRACO-DACES

RÉSUMÉ

L'auteur expose brièvement le problème linguistique et historique de la disparition de la langue des Thraco-Daces, qui se rattache étroitement aux transformations politiques, sociales et économiques de la Thrace, de la Mésie et de la Dacie, rappelant que les dernières mentions concernant les Thraces dans l'armée, l'administration et même sur le trône impérial de Byzance vont jusqu'à l'an 600 de notre ère; une information du VIe siècle est même en langue thrace (bessé), encore parlée à cette époque.

La langue thrace a mis assez longtemps à disparaître — sans qu'il soit possible de préciser la durée de ce processus — sous l'occupation romaine de la Thrace, de la Mésie et de la Dacie. C'est la langue parlée de tous les jours, qui disparut la première, remplacée par la langue latine (romane, dont dérive le roumain), qui hérita une série de mots du fonds linguistique thrace (substratum) antérieur à l'influence romaine, mots identifiables dans la langue roumaine et partiellement chez les Albanais, qui semblent être des Thraces non romanisés. Plus tard, sinon en même temps, disparurent entièrement et définitivement les noms propres thraco-daces de personnes, remplacés par des noms grecs mais surtout par des noms romains, par suite du processus de grécisation, ou, selon le cas, de romanisation. La toponymie, comme il est naturel, a persisté plus longtemps et même, dans une faible mesure, jusqu'à nos jours encore : noms de cours d'eau et de localités de l'époque thrace, que l'on retrouve aux époques romaine et byzantine et même, partiellement, à l'époque slave (après le VIIe siècle). La population thraco-dace n'a ni émigré ni disparu sans traces : elle s'est transformée en population romane (roumaine) adoptant le latin ; elle s'est également fondue, pour une part, dans les peuples slaves qui habitent aujourd'hui la presqu'île des Balkans.
